

Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika, na osnovu člana V stav 4. Aneksa 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini i člana 39. stav 1. Poslovnika o radu Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika, na sjednici održanoj od 16. do 22. maja 2006. godine donijela je

ODLUKU

I

Arheološko područje - Prahistorijski tumuli u Moskom, općina Trebinje, proglašava se nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine (u daljnjem tekstu: nacionalni spomenik).

Nacionalni spomenik nalazi se na prostoru označenom kao k.č. 1099/85 (stari premjer), posjedovni list broj 58, zk. uložak broj 170, k.o. Zariječje-Mosko, općina Trebinje, Republika Srpska, Bosna i Hercegovina.

Na nacionalni spomenik primjenjuju se mjere zaštite utvrđene Zakonom o provođenju odluka Komisije za zaštitu nacionalnih spomenika, ustanovljene u skladu sa Aneksom 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini («Službeni glasnik Republike Srpske» broj 9/02).

II

Vlada Republike Srpske dužna je da osigura pravne, naučne, tehničke, administrativne i finansijske mjere za zaštitu, konzervaciju i prezentaciju nacionalnog spomenika.

Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika (u daljnjem tekstu: Komisija) utvrdit će tehničke uvjete i osigurati finansijska sredstva za izradu i postavljanje informacione table sa osnovnim podacima o spomeniku i odluci o proglašenju dobra nacionalnim spomenikom.

III

S ciljem trajne zaštite nacionalnog spomenika, na prostoru definiranom u tački I stav. 2. ove odluke primjenjuju se sljedeće mjere zaštite:

- dopušteni su isključivo istraživački i konzervatorsko-restauratorski radovi, radovi na tekućem održavanju, uključujući i one radove koji imaju za cilj prezentaciju spomenika, uz odobrenje ministarstva nadležnog za prostorno uređenje Republike Srpske (u daljnjem tekstu: nadležno ministarstvo) i stručno nadziranje nadležne službe zaštite naslijeđa na nivou Republike Srpske (u daljnjem tekstu: nadležna služba zaštite);

- prostor spomenika bit će otvoren i dostupan javnosti, a može se koristiti u edukativne i kulturne svrhe;

- obavljanje radova na infrastrukturi dopušteno je samo uz odobrenje nadležnog ministarstva i stručno mišljenje nadležne službe zaštite;
- nije dopušteno izmještanje, pomjeranje i odnošenje kamena sa grobnih gomila;
- nije dopušteno odlaganje otpada.

S ciljem trajne zaštite nacionalnog spomenika, utvrđuje se **zaštitni pojas** koji obuhvata prostor unutar sljedećih granica: granična linija počinje u uglu parcele označene kao k.č. 1111/1 (X=6532520 Y=4736597) i ide jugoistočno granicom privatnog posjeda do ugla parcele označene kao k.č. 1111/2 (X=6532572 Y=4736566). Od te tačke linija ide polukružno oko tumulusa po koordinatama (X=6532569 Y=4736549), (X=6532561 Y=4736539), (X=6532548 Y=4736533), (X=6532526 Y=4736535), (X=6532502 Y=4736549), (X=6532492 Y=4736567), (X=6532498 Y=4736585), (X=6532508 Y=4736594) i vraća se na polaznu tačku na parceli k.č. 1111/1. U tom pojasu utvrđuju se sljedeće mjere zaštite:

- postavljanje odgovarajuće ograde s ciljem zaštite i sprečavanja od daljnog ugrožavanja,
- nije dopuštena eksploatacija kamena, lociranje potencijalnih zagađivača okoliša, izgradnja industrijskih objekata i magistralne infrastrukture i drugih objekata koji u toku izgradnje ili eksploatacije mogu ugroziti nacionalni spomenik,
- nije dopuštena izgradnja novih objekata, ili bilo koje druge radnje koje bi mogle utjecati na uništavanje arheološkog sloja ili na izmjenu izgleda nacionalnog spomenika, a bez prethodnog uvida stručnjaka-arheologa na terenu i odobrenja nadležnog ministarstva i stručni nadzor nadležne službe zaštite,
- nije dopušteno odlaganje otpada.

Vlada Republike Srpske dužna je posebno da osigura izradu programa utvrđivanja postojećeg stanja sa geodetskim snimkom postojećeg i izradu i provedbu programa prezentacije nacionalnog spomenika.

IV

Stavljaju se izvan snage svi provedbeni i razvojni prostorno-planski akti koji su suprotni odredbama ove odluke.

V

Svako a posebno nadležni organi Republike Srpske, gradske i općinske službe suzdržat će se od preduzimanja bilo kakvih radnji koje mogu da oštete nacionalni spomenik ili dovedu u pitanje njegovu zaštitu.

VI

Ova odluka dostavit će se Vladi Republike Srpske, nadležnom ministarstvu, nadležnoj službi zaštite i općinskom organu uprave nadležnom za poslove urbanizma i katastra, radi provođenja mjera utvrđenih u tač. II - V ove odluke i nadležnom općinskom sudu radi upisa u zemljišne knjige.

VII

Sastavni dio ove odluke je obrazloženje sa pratećom dokumentacijom, koje je dostupno na uvid zainteresiranim licima u prostorijama i na web-stranici Komisije (<http://www.aneks8komisija.com.ba>).

VIII

Prema članu V stav 4. Aneksa 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, odluke Komisije su konačne.

IX

Danom donošenja ove odluke, sa Privremene liste nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine («Službeni glasnik BiH» broj 33/02, «Službeni glasnik Republike Srpske» broj 79/02, «Službene novine Federacije BiH» broj 59/02 i «Službeni glasnik Brčko Distrikta BiH» broj 4/03) briše se nacionalni spomenik upisan pod rednim brojem 88.

X.

Ova odluka stupa na snagu narednog dana od dana objave u «Službenom glasniku BiH».

Ovu odluku Komisija je donijela u sljedećem sastavu: Zeynep Ahunbay, Amra Hadžimuhamedović, Dubravko Lovrenović, Ljiljana Ševo i Tina Wik.

Predsjedavajuća Komisije

Amra Hadžimuhamedović

Broj: 05.2-2-77/06-3
17. maja 2006. godine
Sarajevo

O b r a z l o Ź e n j e

I – UVOD

Na osnovu člana 2, stava 1. Zakona o provođenju odluka Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika, uspostavljene prema Aneksu 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, „nacionalni spomenik” je dobro koje je Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika proglasila nacionalnim spomenikom u skladu sa čl. V i VI Aneksa 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini kao i dobra upisana na Privremenu listu nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine («Službeni glasnik BiH» broj 33/02), sve dok Komisija ne donese konačnu odluku o njihovom statusu, a za što ne postoji vremensko ograničenje i bez obzira da li je za dotično dobro podnesen zahtjev.

Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika donijela je odluku o stavljanju arheološkog područja **Prahistorijski tumuli u Moskom, Bileća (danas područje općine Trebinje)**, na Privremenu listu nacionalnih spomenika BiH, pod rednim brojem 88.

U skladu sa odredbama Zakona, a na osnovu člana V, stav 4. Aneksa 8. i člana 35. Poslovnika o radu Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika, Komisija je pristupila provedbi postupka za donošenje konačne odluke za proglašenje dobra nacionalnim spomenikom.

II – PRETHODNI POSTUPAK

U postupku koji prethodi donošenju konačne odluke o proglašenju izvršen je uvid u:

- dokumentaciju o lokaciji imovine i sadašnjem vlasniku i korisniku dobra (kopiju katastarskog plana i zemljišnoknjižni izvadak),
- podatke o sadašnjem stanju i namjeni dobra, uključujući i opis i fotografije, podatke o oštećenjima u toku rata, podatke o intervencijama na restauraciji ili drugoj vrsti radova na dobru, itd.,
- historijsku, arhitektonsku ili drugu dokumentarnu građu o dobru.

Na osnovu uvida u prikupljenu dokumentaciju i stanje dobra utvrđeno je sljedeće:

1. Podaci o dobru

Lokacija

Prahistorijski tumuli se nalaze 700 m od raskrsnice puteva Bileća–Trebinje i puta za Ljubomir. Na sedamstotom metru od pomenute raskrsnice, na desnoj strani puta za Ljubomir je vikendica Rade Vučinića kao orijentir, a iza nje seoski put. Preko puta pomenute vikendice i seoskog puta, na lijevoj strani puta za Ljubomir, oko 20-50 m udaljen od njega, je lokalitet na kome su prahistorijski tumuli. Tumuli se nalaze okupljeni na jednom mjestu na ravnom terenu skoro uz put.

Historijski podaci

Na području uz gornji tok rijeke Trebišnjice, u kojem se nalazi i naselje Mosko evidentiran je veliki broj tumula i gradina iz bronzanog i željeznog doba. Jedna od većih nekropola nalazila se na putu Panik–Dobrićevo sadržavala je više 25 kamenih tumula, oko 0.5-1,2 m visine i promjera od 8 do 15 m. U obližnjoj Čepelici evidentirano je oko 30 tumula od kojih su neki imali promjer 30 m, a bili su visoki preko 3 m (danas potopljeno). Bliža okolina Moska na području uz putni pravac Ljubinje–Ljubomir–Krtinje–Ukšić–Mosko također obiluje gradinama i tumulima iz perioda od ranog bronzanog do mlađeg željeznog doba. Između Ukšića i Moska dominirale su dvije gradine u Borilovićima (kota 745) i Gradina u Moskom kota (722).¹

U antičko doba kroz Mosko je prolazila antička cesta koja je vodila od *Narone* (Vid kod Metkovića) do *Epidauruma* (Cavtat). Cesta je išla pravcem *Narona–Tasovčići–Stolac (Dilluntum) – Gradac kod Ljubinja–Ljubomir–Mosko–Trebinje–Rasovac–Glavska–Epidaurum*. Sa komunikativnog gledišta za ovako postavljenu trasu najoptimalnije uslove je pružao planinski dio koji visokom barijerom razdvaja Hercegovinu od njezina zaleđa, tj. južni dio tog planinskog vijenca na liniji Stolac–Ubosko–Gradac kod Ljubinja–Krtinje–Ljubomir gdje se otvara prirodni uzdužni prolaz zapad–istok. Pretpostavlja se da je Ukšiću (*Ad Zizio*) kod Ljubomira bila raskrsnica od koje je jedan krak ceste vodio ka Nikšiću (*Anderba*) i Skadru (*Scodra*).² Taj dio ceste je vodio preko Skrobotnog i Panika (*Leusiniuma*) dalje prema Nikšiću. Sa zapadne strane opisane trase u Ljubomirskom polju su mnogobrojni zemljanokameni tumuli u Domaševu, Ždrijelovićima, Ugarcima, Čvarićima i Ukšićima). Iz antičkog doba su najveće je naselje bilo u Ukšićima i prostiralo se na arealu oko 700 x 900 m.³ Na lijevoj obali Trebišnjice u Paniku je bilo drugo veće antičko naselje (*Leusinium*). Prema antičkim izvorima na ovom području je živjelo ilirsko pleme Plereja. Sve ovo govori u prilog kontinuiteta života i saobraćaja od preistorijskog, preko antičkog do srednjovjekovnog doba. Za posljednji period dokaz su mnoge nekropole stećaka u ovom kraju često situirane na prahistorijskim tumulima.

2. Opis dobra

Tumul br. 1, promjera 9 m, deformiran. U njemu su bila dva skeletna groba. Dna grobova bila su ukopana 0,3 m dublje od nivoa okolnog tla. Grobovi su bili paralelno položeni, jedan pored drugog. Njihova grobna konstrukcija sastojala se od pravokutnog okvira od slaganih povećih kamenova i pokrovnice od kamenih ploča. U svakom grobu bio je po jedan skelet trošnih kosti. Pokojnici su bili položeni na leđa, orijentirani jugozapad–sjeveroistok (glava), što je rjeđi slučaj, jer su se pokojnici najvećim dijelom polagali glavom na zapadu, tj. sa pogledom prema istoku. U grobu položenom na sjeverozapadnoj strani (tj. lijevom grobu) kod prsa je nađena oštećena bronzana fibula, kojoj nedostaje petlja i igla. Pripada tipu lučnih fibula sa

¹ Bojanovski, Ivo, *Rimska cesta Narona-Leusinium kao primjer saobraćajnog kontinuiteta*. Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Godišnjak, knjiga X, Centar za balkanološka ispitivanja, knjiga 8., Sarajevo, 1973., 165.

² Bojanovski, Ivo, *Bosna i Hercegovina u antičko doba*. Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Djela, knjiga LXVI, Centar za balkanološka ispitivanja, knjiga 6., Sarajevo, 1988., 85.

³ Bojanovski, Ivo, *Ibidem*, 1973., 163.

visokom pravokutnom, glatkom, pločastom nogom, koja ima profilirane krajeve. Na početku luka kružnog presjeka, kod noge i na kraju luka kod petlje su zadebljanja.

U drugom grobu nije bilo priloga.

Tumul br. 2, promjera 12 m. Već je 1892. godine bio djelomično uništen, jer je sa njega uziman kamen za gradnju jedne zgrade u Moskom. U tumulu su bila 4 groba, položeni radijalno na četiri strane svijeta, sa nogama u sredini gromile i glavama na periferiji. Konstrukcije grobova iste kao u tumulu br. 1. Pored skeleta koji je glavom bio okrenut ka jugu nađeni su prilozi izrađeni od bronzine: perla, duga 2 cm, sa valjkastim krajevima i zaobljenim srednjim dijelom na kojem su četiri šipkasta nastavka,⁴ promjer na središnjem dijelu 2,1 cm; ostaci fino izrađenog lančića; dva veća i jedno manje polukruglo dugme s polukruglom petljom.⁵ Ostali grobovi bez priloga.

Tumul br. 3, promjera 9 m. U njemu se nalazio jedan grob, iste grobne konstrukcije kao i u prethodno opisanim tumulima. Pokojnik je položen na leđa, orijentiran istok–zapad (glava). Bez priloga.

Tumul br. 4, promjera 9 m. Nađena su tri groba, poredana od sjevera ka jugu, iste grobne konstrukcije kao u prethodno opisanim tumulima. Pokojnici su položeni na leđa, orijentirani istok–zapad (glava). U južnom grobu pored glave nađeni su dijelovi željeznog koplja, ovećeg noža sa jednom oštricom, jednoredna oštrica manjeg željeznog noža, dugog 9,5 cm i ravnog hrpta. Kraj bokova je nađeno razatutih 10 okruglih aplikacija (promjera 3,5 cm,) za pojas. Središnji okrugli dio aplikacija je polukružno ispupčen, visine 1,6 cm. Rubovi aplikacija su ima urezane vertikalne zareze. Polukružna unutrašnjost 9 aplikacija je ukrašena urezanim koncentričnim kružnicama raspoređenim u tri pojasa sa po četiri kružnice, a na jednoj aplikaciji su urezana 4 polukruga sa po tri paralelna ureza.⁶ U grobu je nađena i otvorena grivna, polukružnog presjeka, promjera 7 cm. ostali grobovi bez priloga.

Zajedničko ovim pretraženim tumulima je to, da je u svakom od njih više grobova. U svakom grobu je sahranjen po jedan pokojnik. Grobne kamene konstrukcije su iste. Prilozi su polagani samo u jedan grob u svakom tumulu. Mnogi elementi forme i ukrasa na priložima pripadaju glasninačkoj kulturi koja kulminira u periodu od 7. do 5. vijeka prije naše ere. Za taj period je pored ostalog, karakteristično skeletno sahranjivanje, koje se u Hercegovini nastavilo sve do 3. stoljeća prije naše ere. Naime, negdje od 6. vijeka prije naše ere, počinje paralelno sahranjivanje: inhumacije i incineracije, koji traje do 3. vijeka, iako je inhumacija, na nekim područjima, a posebno u Hercegovini i dalje dominantna.⁷ To bi bile i okvirne granice za datiranje tumula u Moskom i uopće u istočnoj Hercegovini.

⁴ Radimsky, Vaclav, *Gromile u biležkom kotaru u Hercegovini*. Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, br. VI/1894., Sarajevo, 1894., 99. sl. 2.

⁵ Radimsky, Vaclav, *Ibidem*, 1894., 99. sl. 3.

⁶ Radimsky, Vaclav, *Ibidem*, 1894., 99. sl. 4. i 5.

⁷ Čović, Borivoj, *Željezna doba*. Arheološki leksikon, tom 1, Sarajevo, 1988., 24-25.

3. Dosadašnja zakonska zaštita

U postupku koji prethodi donošenju konačne odluke o proglašenju izvršen je uvid u spise o zaštiti dobra i utvrđeno je:

U Prostornom planu BiH do 2000. godine prahistorijske gomile u Gomiljanima, općina Trebinje nisu registrirane.

Na Privremenoj listi nacionalnih spomenika Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika, **Prahistorijski tumuli u Moskom**, općina Bileća, upisani su pod rednim brojem 88.

4. Istraživački i konzervatorsko-restauratorski radovi

Krajem 19. vijeka, (oko 1892.), jedan činovnik austrijske uprave u Bilećkom kotaru prekopao 4 tumula u Moskom. Materijal se nalazi u Zemaljskom muzeju Bosne i Hercegovine⁸.

5. Sadašnje stanje dobra

Tumuli se jedva naziru na površini. Ostaci tumula su visoki oko 0,5 do 2 m. Na njima raste drveće, šiblje i grmlje. Od jednog tumula je ostao samo donji kameni vijenac. Pokretni arheološki materijal se nalazi u Zemaljskom muzeju.

6. Specifični rizici

- dezintegracija zbog dugogodišnjeg neodržavanje lokaliteta,
- prekopavanje i uništavanje grobnih mjesta,
- odnošenje kamena i korištenje u različite svrhe,
- samonikla vegetacija.

III – ZAKLJUČAK

Primjenjujući Kriterije za donošenje odluke o proglašenju dobra nacionalnim spomenikom (»Službeni glasnik BiH« br. 33/02 i 15/03), Komisija donosi odluku kao u dispozitivu. Odluka je zasnovana na sljedećim kriterijima:

A) Vremensko određenje

B) Historijska vrijednost

E) Simbolička vrijednost

iv. Vezanost za rituale ili obrede,

G) Izvornost

- i. Oblik i dizajn,
- iii. Namjena i upotreba,
- vi. Duh i osjećanja,

Sastavni dio ove odluke su:

⁸ Radimsky, Vaclav, *Ibidem*, 1894., 97. ne navodi ime činovnika koji je prekopao tumule, niti daje ostale terenske podatke

- kopija katastarskog plana,
- zemljišnoknjižni izvadak,
- fotodokumentacija, (fotografije sa terena)
- formiranje prostornog obuhvata i zone zaštite,
- slike pokretnih nalaza objavljene u Glasniku Zemaljskog muzeja 1894. godine.

Korištena literatura

U toku vođenja postupka proglašenja dobra nacionalnim spomenikom BiH, korištena je sljedeća literatura:

1894., Radimsky, Vaclav, *Gromile u biležkom kotaru u Hercegovini*. Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, br. VI/1894., Sarajevo, 1894., 97-104.

1973. Bojanovski, Ivo, *Rimska cesta Narona-Leusinium kao primjer saobraćajnog kontinuiteta*. Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Godišnjak, knjiga X, Centar za balkanološka ispitivanja, knjiga 8., Sarajevo, 1973., 137-185.

1988. Bojanovski, Ivo, *Bosna i Hercegovina u antičko doba*. Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Djela, knjiga LXVI, Centar za balkanološka ispitivanja, knjiga 6., Sarajevo, 1988.

1988. Čović, Borivoj, *Željezno doba*. Arheološki leksikon, tom 1, Sarajevo, 1988., 24-26.

Nosilac istraživanja i izrade Prijedloga odluke:

Lidija Fekeža, magistar arheologije,

vanjski saradnik Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika